

ПОСЛЕДНИЯТ ВЕНЕЦИАНСКО-ВИЗАНТИЙСКИ И ПЪРВИЯТ ОСМАНСКИ ТЪРГОВСКИ ДОГОВОР НА МЕХМЕД II С ВЕНЕЦИЯ ОТ СРЕДАТА НА XV ВЕК

Ясен ВАНЕВ

Докторант, „Средновековна обща история“
Югозападен университет „Неофит Рилски“
Научен ръководител: доц. д-р Снежана Ракова

The goal of this article is to compare one of the first Ottoman trade contracts with Venice – from 1446 with one of the last charters issued by a Byzantine emperor, regulating the Venetian trade privileges in Constantinople. The latter was signed in 1448 when the end of the Eastern Roman Empire was near and impending. I will strive to juxtapose the diplomatic and business language in John VIII's charter on the one hand and the document signed by Mehmed the Conqueror, on the other.

This comparison would be very interesting in the context of the contrasting circumstances surrounding the Byzantine and Ottoman empires at the time. The former was experiencing its last breaths, whereas Mehmed's state was gaining more and more momentum and conquering territories, including the highly coveted Constantinople. The Ottoman Empire was expanding including at the expense of the Venetian thalassocracy, which in its turn was extracting more privileges from the dying Byzantine Empire and “suffocating” its economy up until the conquest of Constantinople in 1453.

The topic is intended to incorporate some fresh insight into the Ottoman trade affairs with Venice vis-a-vis the Byzantine Empire's commercial relations with the Serenissima. Byzantium, just like the new Turkish state, had controlled many of the Levantine and Eastern Mediterranean trade routes as well as the mercantile affairs around the Black Sea in the past. The emphasis in the article will be put on the similarities between the documents mentioned at the beginning. Thus the author will attempt to convey a sense of continuity in the political, diplomatic and commercial processes among the different empires in the aforementioned geographical area during the Late Middle Ages and the early modern period.

Настоящата работа ще се занимае с две търговски грамоти от средата на XV век, уреждащи отношенията между Венеция, от една страна, и Византия и Османската държава, от друга. Първата е подписана през 1446 г. между Венеция и султан Мехмед II Завоевателя (1444–1446, 1451–1481), а другата е от 1448 г. и е между Синьорията и един от последните византийски императори – Йоан VIII Палеолог (1425–1448), затвърждаваща венецианските търговски привилегии в Константинопол. Оригиналът и на двата текста е на гръцки език, въпреки че първият, за който стана въпрос, е анализиран в италианския си превод тук (в архива на Венеция се пазят оригиналите на гръцките документи, както и копия с преводи на италиански език). Всъщност, мирните договори на султаните са писани на гръцки чак до 1519 г.

Необходимо е обаче първо кратко въведение в историческия контекст на двата документа. Периодът е възлов и кръстопътен. Наблюдаваме контрастните обстоятелства, при които се намират Византийската империя и Османската държава. Първата е вече в залеза си (тя е малка държавица, поемаща последните си глътки въздух), докато Османската преживява бурен разцвет, като измества Източната римска империя от предишното ѝ място. Турските владетели налагат властта си върху все по-голяма територия, накрая включително и върху така бленувания Константинопол. В миналото Византия е контролирала много от пътищата на търговията в Ориента и в Източното Средиземноморие, както и търговските дейности в Черноморския район. Сега тази роля се поема от Османската империя.

В допълнение на драстичното отслабване на мощта на Византия, наблюдаваме и ерозиращото действие върху нея от страна и на една друга велика сила, този път морска – Венеция, която поставя Константинопол под силна икономическа зависимост и финансово задлъжняване. Въпреки това гръцките императори се опитват да ограничат до известна степен търговските привилегии на венецианците на територията на византийската империя.

Така стигаме до конкретните документи. Договорът между Мехмед и Венеция следва пряко едно важно вододелно събитие – варненския кръстоносен поход от 1444 г. Част от християнските сили търсят сближаване с Османската империя след краха край Варна. Венеция е една от първите, уредила търговските си привилегии с османците и тази грамота е може би единствената останала до наши дни от първото управление на Мехмед Завоевателя¹. Също така този договор е най-старият запазен османски документ, написан на гръцки език².

Официалното наименование на този вид документи е *ahd-nâme* и представлява междудържавен договор, спогодба, съглашение³. Най-точният превод на *хрисовул* (каквто е и документът на Йоан VIII, разглеждан тук) според Ханс Тойнисен е именно *ahd-nâme*⁴. Авторът отхвърля друг възможен превод като *ferman*, тъй като тази дума би се превеждала като 'заповед, декрет, команда', докато *хрисовулът* или *ahd-nâme* не изразява вертикално взаимоотношение а е договор между две страни, които се считат за равностойни⁵. Валери Стоянов, от своя страна, класифицира *ahd-nâme* и *ferman* в две различни групи. Така *ahd-nâme* е един от документите, определяни като прокламации и договори, и попада в една група със султанските писма и послания (напр. *mektüb*).⁶ Другите две групи са представени от заповеди (като *ferman*) и дипломи (*berât*). Обособяването на тези три групи е свързано не само със съдържанието на документа, но и с елементите на встъпителния протокол.

Според Стоянов формулярът на уводната част на документите от тип *nâme* се състои от следните елементи: инвокацията – която включва в себе си призоваването на божие име, на пророка и на първите четири праведни халифи. Продължава се с изброяване на титлите и владенията на султана или с родословието му, иначе казано – с интитулацията.⁷ Следва кратко обръщение към адресата – инскрипция, която понякога е придружена от приветствие (салютация), след което се преминава към същинския текст. В наративната част на

документа присъстват елементите експозиция, диспозиция, санкция, на които ще се спрем по-нататък. Есхатоколът, или финалната част на документа, завършва с датацията и владетелския подпис (туграта)⁸, като тези характеристики до голяма степен съвпадат с формуляра на византийските хрисовули. Първо обаче за кратко ще разгледаме съдържанието на двата документа – грамотите на император Йоан VIII и султан Мехмед II.

Ахд намето на Мехмед се занимава с въпроси като условията за размяна на роби между двете империи, правата и свободите на търговците, наказанията, които поданиците на двете държави трябва да понесат при извършени щети и кражби и т.н., като мерките трябва да са реципрочни и за двете страни. Така например в грамотата се казва, че ако роб на венецианците по някаква причина да се намери в място на моето господство (османската държава) и е станал мюсюлманин, трябва да се дадат [за] всеки роб по 1000 аспри в брой на Мое Господство, а ако е [останал] християнин, такъв трябва да се върне обратно, без никакво оправдание. Същото важи и за венецианците спрямо империята на Мехмед⁹.

Аналогично за търговците документът гласи, че всички търговци венецианци и тези, които се смятат за венецианци, на което и място от Моето Господство да са, отивайки, идвайки, търгувайки помежду си като венецианци, [ако се случи] някой да наруши или да стори някое друго лошо нещо, да не бъде задържан или наказван единия за другия. По същия начин [да става] с моите търговци в местата на венецианците¹⁰. Тук е използван превод на текст от по-късна грамота, тъй като самият капитул от 1446 г. е почти буквално повторение на друг такъв договор между османците и Венеция от 1430 г.¹¹.

Вулата (хрисовулът) на Йоан VIII също е повторение и потвърждение на други договори преди нея. В случая те са 8, издавани през 5–6 години, като първият от тях е от 1390 г. Както пише Доналд Никъл, четенето на текста на последния договор от 1448 г. е четене на нещо, което дори и тогава е било отминала история¹². В него красноречиво се посочва за пореден път, че Византия дължи на Венеция 30 000 златни дуката с лихвите, срещу които е заложена част от императорската съкровищница още преди 105 години, като заемът е още от 1343 г.¹³ Това ни дава идея за голямото задлъжняване на византийските василевси спрямо Венеция, както вече стана дума.

Грамотата урежда и други въпроси, като например намаляването на броя на венецианските кръчми в Константинопол до 15, както и условията, при които венецианците могат да продават жито на територията на империята¹⁴. Те не могат да търгуват с жито, произведено на територията на Византийската империя, и не могат да се представят за ромеи. В ахднамето на Мехмед, от друга страна, просто се казва, че венецианците могат да търгуват свободно в рамките на Османската империя. В хрисовула лаконично се споменава и остров Тенедос в Егейско море, където императорът (също както Венеция и Генуа, които са водили дълга и изтощителна война за острова) има специален интерес, поради стратегическото му местоположение на входа на Дарданелите. Казва се буквално обаче, че този въпрос остава да „виси във въздуха“¹⁵.

Независимо от различните обстоятелства, при които са изготвени тези договори, а оттам и поводът за написването им, можем да доловим много прилики. Няма как да не се отбележи фактът, че дипломатическият и бизнес езикът са подобни, запазва се и красивият, накъдрен стил на изказа. Така например венецианският дож Франческо Фоскари (1423–1457) в хрисовула на Йоан е описван като изтъкнат, забележителен и великолепен¹⁶. Освен това, византийският император се заклева в животодаващия кръст и евангелията, докато Мехмед се къдне в музафите и 124 000-те пророци от Адам до Мохамед¹⁷. Титулатурата на владетеля, както и богато украсената с епитети встъпителна част, също са допринасят за подобността на документите.

Едно по-подробно вглеждане в ахд намето на Мехмед и хрисовула на Йоан ще открие пред нас още много сходни структурни характеристики като например инвокациото или заклеването в името на Бога. В грамотата на Мехмед то е представено чрез израза „Al nome del gran Dio, amen”, докато в хрисовула наблюдаваме стилизиран кръст в самото начало на текста, като това е т. нар. символично инвокацио. В следващия елемент – комбинираната „титулатура – клетва“ султанът се къдне в гореспоменатите пророци и музафи, както и в своя живот и живота и душата на баща си. Византийският василевс е значително по-лаконичен в тази част, като след споменаване на името му се казва, че е автократор на ромеите в името на Христос (вж. приложения 1 и 2).

Преминавайки към наративната част на документите, виждаме, че в частта *expositio-naratio*¹⁸ и на двата договора се споменава баилото на Ла Серенисима в Константинопол и венецианския дож и се подчертава, че мирното споразумение важи между двете държави, двата народа и всички, които са подчинени на дожа, от една страна, и императора или султана, от друга. Елементът *dispositio*¹⁹ е частта, където се изброяват клаузите на договора, като, както вече стана ясно, повечето от тях са реципрочни в ахднамето от 1446 г. Положенията в хрисовула на Йоан не са взаимни за двете страни, вероятно поради политическата и икономическа слабост на Византийската империя. В договорите присъства и т.нар. *sanctio*. Тук Мехмед II се заклева да поддържа мира, стига и венецианците да постъпват по същия начин, и споменава, че ще накаже всеки свой поданик, сторил някаква щета на комуната на Венеция, като последната трябва да отговори със същото. В договора, подписан от Йоан, пък наблюдаваме вече споменатото заклеване в животодаващия кръст и евангелията.

Всъщност, хрисовулът е традиционната форма за изготвяне на договори между Венеция и Византия още от 992 г.²⁰ Венецианците са писали документите с червено мастило и са им слагали златен печат, по подобие на византийските хрисовули, като турските султани също са възприели тази практика още от времето на селджуците. Подписът на султана – *eius superscriptum* (това най-вероятно е било туграта) е бил слаган най-отгоре на хрисовула, писан с червено мастило, както и при византийските императори, а златният печат, от своя страна, е бил поставян в края на документа²¹. Тези факти дават достатъчно основание на Тойнисен да твърди, че селджукският султан и венецианският подеста (предстоятел на венецианската колония) са възприели съзнателно тези византийски обичаи.

Дори и без изброяването на всички съображения дотук приликата между последната византийска търговска грамота с Венеция и първият такъв договор между Ла Серенисима и султанът, превзел Константинопол, не би трябвало да ни учудва. Тя може да се приеме като олицетворение и символ на факта, че процесите, характеризиращи отношенията между Византия и венецианската таласокрация в най-общи рамки се запазват и по отношение на османските владетели. Така, въпреки това, че така поставената тема е слабо изследвана в България, особено по отношение на хронологическия период, тя заслужава подобаващо внимание. Основната причина за това е, че договорните отношения между Византия и Венеция създават устойчива рамка за много от културните и икономически процеси в Източното Средиземноморие не само в периода на късното Средновековие. Наблюдаваме приемственост през Ранното ново време, където Високата порта става все по-значим фактор в международната политика. Тези доводи придават на разглежданата тема широк обхват и значимост.

216

XLV. 6955—1447. mense iulio ind. X.

Imperator Ioannes Palaeologus prorogat pactiones anteriores cum Venetis factas in annos quinque.

† Ἰωάννης, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστός βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ὁ Παλαιολόγος καὶ ἀεὶ αὔγουστος. ἐπεὶ ὁ ἐπιφανὴς καὶ μεγαλοπρεπὴς κῆρ Φραντζέσκος Φώσκαις, Θεοῦ χάριτι δοῦξ Βενετίας καὶ τὰ λοιπὰ, γράμμασι προσέταξε τῷ ἐξηγημένῳ, εὐγενεὶ καὶ ἠρόνιμῳ ἀνδρὶ, κορῷ Νιάρδιῳ Μόρφ, ἐντίμῳ καὶ περιφανεὶ μπατοῦλῳ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν πάσῃ τῇ βασιλείᾳ τῆς Ῥωμανίας, ἔχοντι ἐντελεῖ ἐξουσίαν καὶ ἄδειαν καὶ ὀρισμὸν τρακταίσει καὶ ποιῆσαι καὶ βεβαιώσαι καὶ πληρῶσαι τρέβας καὶ συνθήκας τὰς κατωτέρω γραφησομένας μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας καὶ τοῦ προσηρημένου κυροῦ δουκὸς καὶ τοῦ κομμουνίου Βενετίας, καθὼς δηλοῦται διὰ τινος γράμματος δουκικοῦ αὐτοῦ τοῦ ἐπιφανοῦς καὶ μεγαλοπρεποῦς κυροῦ δουκὸς καὶ τοῦ κομμουνίου Βενετίας καταχωρημένου βουῶλλη μολιβδίνῃ μετὰ σχοινίου καναβίου δοθέντος ἐν τῷ δουκικῷ παλατίῳ αὐτοῦ τοῦ κομμουνίου ἔτσι ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ σαρκώσεως χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ ἔκτω, ἰνδικτιῶνος θ', ἡμέρᾳ κ' τοῦ μηνὸς ἰουλίου κατὰ τὸ ἔθος τῆς Βενετίας, δευχθέντος καὶ δοθέντος τῇ βασιλείᾳ μου, ἡμεῖς Ἰωάννης, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστός βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ὁ Παλαιολόγος, δι' ἡμῶν καὶ τῆς βασιλείας ἡμῶν, ἔτσι τε τῶν κληρονόμων καὶ διαδόχων ἡμῶν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ εἰρημένος μπατοῦλος δικαίῳ καὶ ὀνόματι τοῦ προσηρημένου ἐπιφανοῦς κυροῦ δουκὸς καὶ τοῦ κομμουνίου Βενετίας ὕπερ εἰρήνης καὶ ἀγάπης ἐκατέρωθεν ὀφειλομένης τηρηθῆναι καὶ φιλίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐξήθησομένης, ἐπικαλεσάμενοι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, συνέβημεν ἐπὶ τούτοις, δηλονότι, ἵνα ἀπὸ τῆς παρούσης ἡμέρας καὶ εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέχρι πάντε ἐτῶν τῶν ἐφεξῆς ἀκολουθησόντων μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ τῆς βασιλείας ἡμῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, ἔτσι τε τῶν κληρονόμων καὶ διαδόχων ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιφανοῦς κυροῦ δουκὸς καὶ τοῦ κομμουνίου Βενετίας καὶ πάντων τῶν ὑποτεταγμένων αὐτοῖς διαμένουσιν ἐν ἰσχύει καὶ ἀκμῇ εἰλικρινεῖ καὶ ὁμοιοῖ τρέβα: ὀφείλουσαι διαρκεῖν, στηρίζοντες καὶ βεβαιούντες με-

Приложение 1 – първа страница от грамотата на Йоан VIII

25 février-septembre 1446.

a) *Pax Turchorum 1445* [la version grecque du traité se trouve dans les *Pacta secreta*, série 2, n° 230].

« Al nome del gran Dio, amen, io, Gran Signor et gran admira, soltan Maometh-bey, fio del Gran Signor e gran admira, soldan Maometh-bey, zuro in el creator del cielo et de la terra et in el nostro gran propheta Maometh et in nostri septe musaphi, che havemo et confessemo nui musulmani, et in li centovintiquatromillia propheti de Dio, di quali el primo fo Adam et l'ultimo Maometh, che hano confermado la fede di musulmani, et in la fede che credo et confesso et in la vita et in la testa de mio padre et in la vita mia et in la testa mia et in la spada che io me zenzo : per caxon che se hà facto guerra trà la mia Signoria et lo Illustrissimo Comun de la Gran Signoria de Veniexia, fo mandado el nobelissimo et glorioso e honorevle zentilhommo bailo in Costantinopoli, el sapientissimo misser Andrea Foscolo, dal qual vene ambaxador per confermar et ratificar la paxe el nobel e honorado zentilhom e servidor de la Gran Signoria de Veniexia miser Androvandin di Justi, et, cum voluntà del vero Dio nostro, in frà nui do signori à ffermadi; et prometto mi Gran Signor et gran admira soltan Maometh-bey et zuro in li sopradicti sacramenti cho dal dì de anchuo, che è vintitre del mexe de fevrer, di de mercore, indiction nona, prometo e digo de haver con el padre de la mia Signoria, el doxe, et cum lo honorado et illustro Comun de la Gran Signoria de Veniexia et cum i suo zentilhomoni, grandi et piccoli, zeneral paxe, senza algun ingano, d[r]i[ta] e bona, per mar et per terra. Simelmente, con le suo citade, ville, castelli, insule et con tuti luogi che comanda la Serenissima Gran Signoria de Veniexia, et con i suo zentilhomoni, zitadini et habitadori che sono comandadi et sottoposti ala Signoria de Venexia, in quante terre, castelli et, simelmente, citade, insule et luogi, i qual lieva la insegna de San Marco et quanti la leverà da mò in avanti. Et in le cosse le qual i tien nel presente di et quante che la haverà nel avegnir el Serenissimo Comun dela gran Signoria de Veniexia; et alchun di mie sottoposti et mie homeni et quelli i qual se die sottoponer a mi non possano far algun dano, ni anche mi possa ymaginar, ni conformar che se faza alchun danno over impazo

Приложение 2 – първа страница от ахднамето на Мехмед II

БЕЛЕЖКИ

¹ Babinger, F. Mehmed the Conquerer and his time. Princeton, 1992, p. 44. Издание на документа по гръцкия оригинал Babinger, F. Dolger, F. Mehmed's Fruhester Staatsfertrag (1446) in: Dolger, F. Byzantinische Diplomatie, Ettal, 1956, 262–291, text: 270–277, прев. На немски ез., с. 286–290.

² Theunissen, H. Ottoman-Venetian diplomatics: the Ahd-Names. – International Journal of Ottoman Studies, 1998, p. 196.

³ Стоянов, В. Дипломатика на средновековните извори. Владетелски документи. София, 1991, с. 145.

⁴ Theunissen, H. Ottoman-Venetian diplomatics..., p. 62.

⁵ Пак там, с. 62.

⁶ Стоянов, В. Дипломатика на средновековните извори..., с. 143.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там, с. 263.

⁹ Използван е българският превод на друга грамота между Мехмед II и Венеция от 1453. Вж. **Ракова, Сн.** Османската империя и Балканите (XV–XVI в.). София, 2017, с. 310. Авторът установи, че части от текста на двата документа съвпадат.

¹⁰ Пак там, с. 310.

¹¹ **Ракова, С.** Венеция Османската империя и Балканите 15–16 в. София, 2017 (под печат), с. 128.

¹² **Nicol, D.** Venezia e Bisanzio. Due città millenarie protagoniste della storia. Milano, 2001, p. 497.

¹³ Пак там, с. 497.

¹⁴ Хрисовул на Йоан VIII от 1448. – В: Acta et Diplomata. Graeca Medii Aevi. Sacra et Profana. V. III. Ed. F. Miklosich, et I. Müller. Viennae, 1865, pp. 217–219.

¹⁵ Пак там, с. 222.

¹⁶ Пак там, с. 216.

¹⁷ Ахд наме на Мехмед II от 1446. В: Notes et extraits pour servir a l’histoire des croisades au XV siècle (3e serie?). N. Jorga. Paris, 1902, p. 210.

¹⁸ Както е дадено в **Theunissen, H.** Ottoman-Venetian diplomacy, p. 197.

¹⁹ Пак там, с. 197.

²⁰ Пак там, с. 58.

²¹ Пак там, с. 62.